

УДК 159:343.83

Матвеева Ю. О. – молодший науковий співробітник науково-дослідного центру Інституту кримінально-виконавчої служби, м. Київ;
Конопацька О. М. – старший науковий співробітник науково-дослідного центру Інституту кримінально-виконавчої служби, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КРЕАТИВНОСТІ В МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

На основі теоретичного аналізу визначено особливості поняття «креативна особистість». Розкрито передумови формування цієї особистості в межах професійної освіти. Висвітлено психологічні засади розвитку креативності в студентів – майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби України.

Ключові слова: креативність, креативна особистість, самоактуалізація, творчість.

Якість і конкурентоздатність професійної освіти є важливими для успішного розвитку України. Револьюційна зміна технологій завдяки високому рівню розвитку інтелектуальних ресурсів і пов'язана з цим геополітична конкуренція провідних країн світу стають найважливішими чинниками, що визначають не лише сучасну економіку, а й політику. З огляду на це, рівень інтелектуального потенціалу країни, який безпосередньо залежить від якості та конкурентоздатності освіти, стає найважливішою детермінантою соціального розвитку і ключовою передумовою економічної й політичної самостійності країни. Нагальність дослідження психологічних засад розвитку креативності в майбутніх фахівців означена соціальною й практичною значущістю проблеми самовдосконалення творчої особистості фахівця та його самоактуалізації в професійній діяльності, суперечністю між соціальним замовленням суспільства на творчу особистість у всіх сферах виробництва й

недостатньою розробленістю теоретичного підґрунтя щодо розвитку креативності студентів.

Креативність полягає в здатності генерувати неординарні та нестандартні ідеї, оперативно розв'язувати проблеми, уникаючи традиційних схем. Соціальна значущість вивчення психологічних закономірностей креативності майбутнього фахівця Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України зумовлена тим, що вона: по-перше, визначає продуктивно-творчу спрямованість особистості й становить стрижень її соціальної орієнтації в житті; по-друге, є базовою детермінантою професійної творчості; по-третє, сприяє розвитку творчого потенціалу майбутнього фахівця і його самоактуалізації в соціальній сфері.

Методологічним підґрунтям дослідження постає напрацювання вчених у галузях психології праці (Б. Ананьєв, В. Бехтерєв, О. Бодальов та ін.), психології творчості (Д. Богоявленська, Л. Виготська, Я. Пономарьова, В. Пушкіна, І. Розет та ін.), педагогічної психології (В. Давидова, І. Дубровіної, В. Рубцова та ін.), психології вищої освіти (Л. Кандибовича, А. Маркової, С. Смірнова та ін.).

З-поміж досліджень, присвячених креативності в психології творчості, виокремлюють дві групи: по-перше, концептуальні, орієнтовані на вивчення питання створення загальнопсихологічної теорії творчості на засадах інтеграції соціально значущих результатів дослідження (Л. Виготський, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн та ін.); по-друге, емпіричні, спрямовані на виявлення інтелектуальної активності, особистісних характеристик і схильності до творчої діяльності (Д. Богоявленська, І. Розет, В. Роменець та ін.).

На сучасному етапі наявне відставання професійної освіти від психологічної науки, що є одним із найбільш парадоксальних наслідків синергетичної взаємообумовленості кризи освіти й зміни парадигми розвитку фундаментальних наук. Парадокс сучасного стану освіти полягає в тому, що фундаментальні дослідження психологічної науки виявляються не завжди затребуваними в професійній практичній діяльності фахівців.

Нині можна констатувати певне нівелювання авторитету вищої освіти та знищення рівня прагнень особистості до базових знань. Інтерес до традиційного навчання знижується в усьому цивілізованому світі.

Орієнтованість традиційної системи професійної освіти на минулий історичний період є однією з причин її кризи. Творче навчання та самовиховання вважають альтернативою традиційної системи освіти, що орієнтує особистість на проектну детермінацію майбутнього, вимагаючи кардинально нових наукових і практичних підходів.

Подолавши наявні суперечності, визнавши соціальне замовлення суспільства на творчу особистість й узагальнивши нагромаджений досвід, можна розкрити психологічні засади розвитку креативності в професійній діяльності, довівши її роль у формуванні творчої зрілості особистості в процесі її самоактуалізації. Таким чином, у статті креативність досліджено не лише як феномен мислення, а й як інтегровану особистісно-творчу категорію майбутнього фахівця. Вона формується в процесі самоактуалізації в період становлення творчої зрілості майбутнього працівника ДКВС України.

Творчий розвиток фахівця цієї сфери ґрунтується на проектній детермінації особистісних резервів, зокрема психологічному прогнозуванні в процесі пізнання перспектив особистісного зростання, рівня та якості творчого потенціалу з метою формування творчої зрілості фахівця.

Попри значну кількість досліджень з питань креативності, науковці донині не можуть однозначно визначити цей феномен. Термін «креативність» (*creativity* – творчість, творчі здібності) уперше вжили в зарубіжній психології для позначення природної здібності, притаманної більшості людей як у специфічних сферах діяльності, так і в повсякденному житті. У психологічній науці із зазначеною категорією часто ототожнюють поняття «творчість» і «творчі здібності», що мають чимало спільних рис. У сучасному психологічному словнику креативність визначено як «можливість творити, здатність до творчих актів, що сприяють новому, незвичайному баченню проблеми чи ситуації» [1]. На думку Є. Ільїна, креативність – це «здатність до творчості, перетворення інформації та відмова від стереотипних способів мислення» [2]. Дефініцію «творчість» дослідники трактують дещо інакше, зокрема як створення нових культурних та матеріальних цінностей. Засновник гуманістичної психології А. Маслоу визначає її як «універсальну функцію особистості, що має на меті самовираження». Таким чином, творчість – це діяльнісний процес, що сприяє виникненню нового результату. Водночас

креативність – це властивість особистості, у межах якої можливим є вияв творчої активності.

Отже, креативність як інтегрована багаторівнева особистісна категорія, що характеризується діалектичною тривимірністю її складових (процесуальної, результативної й особистісної), є творчим джерелом творчої зрілості фахівця в процесі самоактуалізації.

Креативність – новітній термін, яким позначають творчі здібності індивіда, що здатні продукувати принципово нові ідеї та є складовою структури обдарованості як незалежного чинника.

Розвиток креативності сприяє становленню творчої зрілості фахівця ДКВС України в процесі самоактуалізації особистості, досягненню ним особистісної, професійної та духовної вершин. За високим рівнем самоактуалізації креативної особистості творча зрілість фахівця ДКВС України постає більш сталою, продуктивною й тривалою в життєвій реальності.

Основні закономірності креативності цих осіб представлено трьома групами: перша – розкриває процесуальну динаміку творчих тенденцій; друга – характеризує взаємозв'язок продуктивного результату й творчого процесу; третя – визначає форми організації креативного процесу та механізми непрямого керування. Особливу групу становлять закономірності індивідуально-креативного розвитку фахівця.

У психологічному контексті поняття «самоактуалізація» тлумачать як процес саморозвитку потенціалів людини, повної реалізації їх у професійній діяльності й життєвої реальності.

Становлення та розвиток творчої зрілості фахівця в процесі самоактуалізації креативної особистості є продуктивним періодом життя людини під час досягнення нею особистісної, професійної й духовної вершини протягом усього професійного онтогенезу.

Аналіз психологічних концепцій креативності у сфері психології творчості та психології професії дав змогу визначити теоретичні межі цього дослідження, концептуальний і понятійний апарат, логіку організації експериментальної діяльності з вивчення креативності. Креативний підхід розширює сферу досліджень і діапазон застосування його в психології вищої освіти. Концептуально обґрунтований методологічний підхід до вивчення складного об'єкта (такого, як креативність), сприяв усвідомленню її в єдності науково-емпіричного й змістовного аспектів. Запропонована багаторівнева концептуальна основа

креативності становить систему функціонально взаємозалежних наукових та ієрархічно супідрядних емпіричних рівнів. У дослідженні основних креативних категорій загалом виділяють три підходи, згідно з якими креативність висвітлюють як: творчий процес; результат створення суб'єктивно нового продукту, значущого для особистості; особистісну категорію, що формується в результаті креативних перетворень.

Поняття креативності в професійній освіті є поліфункціональною категорією. Зазначена ознака базується на інтегрованому трактуванні вказаного феномену, зокрема як творчого процесу, продуктивного результату й особистісної категорії у сфері її професійної самоактуалізації. Нині визначено діалектичну тривимірність структури креативності: креативна особистість формується та актуалізується в креативному процесі на рефлексивному (визначає зміст креативного процесу) і співтворчому (регулює комунікативний та евристичний продуктивний процес) рівнях. Креативності властивий комплекс таких особистісних особливостей, як творчі потенціал, активність, спрямованість, а також ініціативність, імпровізаційність, індивідуальність, що сприяють формуванню творчої зрілості фахівця.

Динаміка еволюційного шляху досягнення професійної майстерності передбачає декілька рівнів: фізичний та фізіологічний, особистісний і міжособистісний, професійний, креативний та духовний. До фізичного й фізіологічного рівнів належить досягнення фізичної сили, досконалості, здорового способу життя, фізіологічної гармонії людини. Особистісний рівень передбачає конструктивну спрямованість людини на саморозвиток, інтелектуальну зрілість, особистісне зростання та розквіт. На міжособистісному рівні відкриваються перспективи розвитку людини на основі спілкування, взаєморозуміння та співробітництва. Професійний рівень досягнення професіоналізму означений динамікою професійної зрілості від покликання до професії, майстерності до самоактуалізації. На креативному рівні конструктивну спрямованість розвитку реалізують через творіння й новаторство, креативний досвід і творчий пошук. Вищий духовний рівень полягає в оригінальності світовідчуття, аксіологічних переконаннях, ціннісних орієнтирах, духовній культурі, які стимулюють динаміку духовної зрілості.

Завдяки взаємозв'язку таких наук, як психологія професії, праці й психологія творчості, де основним предметом

дослідження постає креативна особистість, з'явилася можливість визначити специфіку формування професійної творчості в майбутніх фахівців.

Між рівнем знань як репрезентацією у свідомості соціального досвіду та ступенем застосування їх на практиці під час самоактуалізації фахівця в непередбачених життєвих обставинах існує закономірний зв'язок. Можна констатувати певні особливості періоду самоактуалізації креативної особистості. Самоактуалізацію трактують як процес саморозвитку потенційних можливостей особистості, прагнення людини до особистісного зростання й самовдосконалення, що сприяє реалізації сенсу життя, позитивної ціннісної орієнтації, творчої самореалізації особистості в соціумі.

Вона полягає в сенситивності й спонтанності поведінки, неповторності, оригінальності, самоповазі, прагненні до знань про світ і про себе, що виражаються в пізнавальній потребі, схильності до гармонійного сприйняття навколишнього світу, міжособистісної чутливості й емпатії, творчої спрямованості, реалізованих у креативності. Зазначене має вияв у концепції особистості, здатної до самоактуалізації.

Формування креативності ґрунтується на емпіричному пізнанні нових способів взаємодії в процесі співтворчості, удосконалення професійної майстерності тощо. Запорукою креативності особистості, а також інноваційної практики загалом, є створення та конструювання нових освітніх технологій з метою розвитку творчої індивідуальності майбутнього фахівця. Система освітніх технологій навчання та самовиховання цих осіб належить до сфери прикладної психології.

Майстерність упровадження інноваційного досвіду та досягнення продуктивного результату в навчанні або вихованні є продуктом психолого-педагогічної практики.

Формування креативної особистості як творчої зрілості майбутнього фахівця під час збагачення професійного досвіду та майстерності ґрунтується на інноваційному процесі, що містить інноваційні технології. Їх освоєння відбувається через інноваційний процес, який становить складне динамічне новоутворення на основі створення нового продукту й інноваційного результату.

Формування креативної особистості майбутнього фахівця передбачає інноватику не лише як вивчення інноваційних процесів у креативній практиці, а й як науку про нововведення. Остання вже має відповідний категоріальний апарат, що

об'єднує поняття «інновація», «нововведення», «інноваційний процес», «інноваційний результат». Інноватика – це процес винаходу, створення, розроблення та впровадження нових технологій професійної освіти, які раніше не використовували в процесі навчання.

Під час формування креативної особистості вдаються до реконструкції, модернізації та модифікації відомих напрямів у навчанні майбутніх фахівців, а також до реалізації предметно-змістових варіативних навчальних програм професійної освіти.

Професійну інноваційну практику найбільш ефективно реалізують у межах рефлексивно-креативного підходу до управління творчою діяльністю. Це сприяє максимальному залученню особистості в пошуковий процес і творче спілкування, завдяки чому на засадах рефлексії відбувається переосмислення продуктивно нагромадженого досвіду. За рефлексивно-креативного підходу створюється можливість орієнтуватися на ресурсну сферу особистості, що є вкрай важливим для розвитку творчого потенціалу та рівня самоактуалізації креативної особистості.

Основні критерії розвитку креативності визначають рівень становлення та розвитку творчої зрілості фахівця в процесі самоактуалізації в досягненні особистісної, професійної та духовної вершини.

Творча зрілість – це продуктивний період життя людини, досягнення високого рівня самокреативності, що виражається в динамічному саморозвитку, самоактуалізації його протягом професійного онтогенезу. Динаміку особистісної, професійної та духовної творчої зрілості визначають такі чинники:

1) ресурсна сфера, творчий потенціал, багатий внутрішній світ і прагнення до особистісного зростання;

2) вплив різних рівнів соціуму, зокрема макросоціуму (суспільства, держави), мезосоціуму (навчального й трудового колективу), мікросоціуму (родини, друзів).

Креативна зрілість у своєму найвищому втіленні свідчить про духовну зрілість особистості, що дає змогу їй досягнути вершини самореалізації. Рівень творчої зрілості визначається критерієм особистісної значущості. Важливою проблемою професійної самореалізації є взаємозв'язок рівнів самоактуалізації й творчої зрілості. У разі високого рівня самоактуалізації особистості творча зрілість є більш сталою, продуктивною й тривалою протягом усього професійного періоду життєдіяльності.

На підставі експериментальних даних можна довести безпосередню залежність між творчим ставленням до професії і такими чинниками креативності, як оригінальність, уява, інтуїція, емоційність, емпатія та почуття гумору. Також можна припустити, що рівень інтуїції залежить від біологічного чинника і соціального досвіду особистості.

Динаміка інтуїтивного чинника креативності стимулює творче ставлення до професії. Активний вияв уяви, оригінальності та інтуїції пов'язано з розвитком емпатії й емоційного чинника, що засвідчує тісний зв'язок креативних підсвідомих процесів.

Порівняння результатів достовірних відмінностей середніх показників за такими чинниками, як емоційність, емпатія й почуття гумору, є підтвердженням певної ідентичності динаміки рівнів їх зростання та спаду. Можна припустити, що з розвитком емоційності й емпатії зростає рівень почуття гумору. Воно пов'язане не лише з емоційним чинником, а й із творчим мисленням, оригінальністю, уявою тощо. Наявна безпосередня залежність рівня розвитку творчого мислення, оригінальності, уяви й почуття гумору. Це свідчить про взаємозалежність почуття гумору не лише від емоційної, а й інтелектуальної сфери особистості. Почуття гумору корелює зі свідомою (творчим мисленням, оригінальністю) та з підсвідомою (інтуїцією й уявою) сферами особистості.

Відповідно до проведеного дослідження правдивим є положення про те, що чинник творчого ставлення до професії домінує в період творчої зрілості. Зокрема, виявлено три рівні креативності: перший – орієнтований на досягнення творчого результату у свідомо-операційній пошуковій діяльності; другий – спрямований на задоволення значущого для особистості креативного процесу в мимовільно-інтуїтивній пошуковій діяльності; третій – креативно-перетворювальний, тобто такий, що орієнтований на досягнення творчої зрілості особистості через саморозвиток і самоактуалізацію.

Отже, можна дійти висновку, що креативні вміння потрібно розвивати багатьма способами комплексно, спираючись на досвід, урахувуючи вподобання та думки, адже результатом цієї праці стануть висококваліфіковані компетентні фахівці, які здатні значно ліпше адаптуватися до соціальних, побутових

і виробничих умов, ефективно їх використовувати, удосконалюватися та змінюватися.

Саме творча особистість може бути конкурентоспроможною в сучасному світі. Лише всебічно розвинена, духовно багата, креативна людина спроможна майстерно керувати майбутнім, упевнено сприймаючи нове.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Современный психологический словарь / под. ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. [СПб. : Прайм-Евро-ЗНАК, 2007. – 490 с.

2. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. И. Ильин. – СПб. : Питер, 2009. – 434 с.

Стаття надійшла до редколегії 19.04.2017
